

MISLI O NAŠI DEDIŠČINI V ZVEZI Z REFERATI S POSVETA ARHITEKTOV V DUBROVNIKU

Dušan Grabrijan

I

Konec leta 1950 so se zbrali naši arhitekti v Dubrovniku, da obravnavajo poleg drugih strokovnih vprašanj tudi vprašanje naše arhitekturne dediščine. Obravnavalo je to vprašanje naslednjih sedem referatov: O rekonstrukciji (Vitić, Zagreb); Problemi kulturno-zgodovinsko-arhitekturne dediščine (Bošković, Beograd); Problemi izgradnje mediteranskih mest in naselij (Seissel, Zagreb); O nekaterih urbanističnih vprašanjih Makedonije (Pota, Skopje); O dediščini in ustvarjanju arhitekturnega izraza (Krunić, Beograd); O naši orientalski in sodobni hiši (Grabrijan, Ljubljana); O kmečkih gospodarskih objektih in o arhitekturni dediščini (Vinček, Zagreb).

V referatu »O rekonstrukciji« obravnava Vitić primere zadnjih rekonstrukcij v Dalmaciji, in sicer: 1. mestne občine v Šibeniku, kjer so zunanost obnovili po starem, notranost pa preuredili za nove potrebe; 2. samostana sv. Marije v Zadru, kjer so nova dela prilagodili staremu konceptu in 3. frančiškanske cerkve v Šibeniku, ki so jo obnovili v novi tehniki in arhitekturi. Na koncu opozarja na velike rekonstrukcije zgodovinsko-arhitekturnih objektov v LR Hrvaški in pravi, da je to domena arhitektov in ne konservatorjev.

V referatu o »Problemih kulturno-zgodovinsko-arhitekturni dediščini« (teza za diskusijo) načenna Bošković vprašanje: 1. konserviranja arhitekturnih spomenikov in okolišev; 2. izkoriščanja domače, pri formiranju nove, socialistične arhitekture; 3. formiranja, nacionalnega po obliki in socialističnega po vsebini.

V referatu »O problemih izgradnje mediteranskih mest in naselij« ugotavlja Seissel: 1. da do danes še nismo registrirali mediteranskih mest in naselij; 2. niti analizirali in kvalificirali njihovih urbanističnih vrednot; 3. da je treba v starih mestih iskati aktualno vsebino in obogatiti današnji urbanizem s tradicijo.

S tem v zvezi je zanimiv referat Pote »O nekaterih urbanističnih vprašanjih Makedonije«, ki obravnava isto temo, samo na drugem terenu, in se dotika vprašanj: 1. klime v dediščini in tvorbe čardaka, 2. topografije in tvorbe pomolov oziroma prostorne plastike, 3. zelenja

in mestnih vrtov in 4. stare lesene predalčne gradnje v zvezi s sodobno montažno gradnjo. Končno se sprašuje, zakaj bi ne mogli stare skušnje prenesti v sodobno življenje.

Zanimivo je, da se za tem referatom ukvarjata še dva z makedonsko regionalno arhitekturo, in sicer referat: »Arhitekturna dediščina in ustvarjanje arhitekturnega izraza«, kjer se Krunić 1. zavzema za to, da bi se posvečala večja pozornost civilni in stanovanjski arhitekturi, 2. kaže na pokrajinsko in plastično arhitekturo razgledov in se tako sprošča Cvijićevega odklonilnega stališča do orientalskega mesta krivih, ozkih in slepih ulic in končno 3. loči med rafinirano mestno in elementarno podeželsko makedonsko hišo. V svojem referatu »Naša orientalska in sodobna hiša« pa sem pokazal, kako je prav makedonska hiša pomagala Le Corbusierju, da je reformiral sodobno hišo za vsakogar.

V zadnjem referatu »O kmečkih gospodarskih objektih in o arhitekturni dediščini« išče Vinček pota iz starih v nove gospodarske stavbe, a pri tem zavrača ornament, dekor in draperijo narodnih slogov in se zavzema za to, da iščimo v dediščini skušenj, ki izhajajo iz klime, materiala, potrebe, prostorne plastike in odnosa do narave.

Tako so torej od sedmih referatov o naši arhitekturni dediščini dva konservatorska, dva urbanistična in trije arhitekturni. In od teh se bavijo: dva z mediteranskim območjem (Istro, Dalmacijo), trije z makedonskim, ostala dva pa sta splošna in načelna. Objavljam jih v »Slovenskem etnografu« zato, ker je navsezadnje ostalo vse pri regionalni hiši in načelih, s katerimi moramo do nje in kar more zanimati tako etnografa kakor arhitekta. Referati so v glavnem opisovali, v nadrobne analize se niso spuščali, ker so to prepuščali posvetu in posamezniku.

II

Posvet je odločil, da to pot ne bo razpravljajal o vprašanih konserviranja, ker so o tem razpravljali že na drugih sestankih in ker je trenutno mnogo bolj zanimivo vprašanje izkoriščanja naše dediščine v naši novi in sodobni arhitekturi.

Posvet je nato zavzel stališče proti formulaciji nacionalnega po obliki in socialističnega po vsebini — iz razloga, ker ne gre ločiti oblike od vsebine, če nočemo zopet nazaj v formalizem.

Kakor povsod v Evropi, tako se želimo tudi mi vrniti k domačim skušnjam, po tisti »načelni« arhitekturi, ki je zaradi načel prerada zanemarjala domače skušnje in pogoje. Dasi to ne izključuje, da bo kdaj tehnika premagala vse klime in kontinente — pot do tja je še dolga — bo to tedaj rezultat mnogih regionalnih skušenj, iz katerih moramo sedaj črpati.

Vendar pa to ne pomeni niti povratka v romantiko v smislu onih epidemij raznih švicarskih slogov in motivov, srčkov in nageljčkov, ločenih od vzročnih zvez in iztrganih iz zemlje, v kateri so nastali, niti

povratka v formalizem, ki je zaradi oblike zanemarjal potrebe in delal silo materialu, konstrukciji, naravi in človeku; pa tudi ne v funkcionalizmu, ki je izhajal iz gole potrebe in mislil pri tem, da odkriva nove svetove.

To je kratko malo povratek k oni stari arhitekturi, ki je bila vedno funkcionalna in enotna v vsem kompleksu arhitekturnih vprašanj. Od nje sta nas ločila slabokrvni formalizem in eklekticizem, tako da moramo danes šele iskati pot do nje in na novo odkrivati njene kvalitete.

Najbolj funkcionalne stavbe naše dediščine so gotovo naše kmečke gospodarske stavbe. To je naša proizvodnja, kjer so funkcionalni odnosi najelementarnejši in prav taki kakor v industriji, saj jih danes uvrščamo med industrijske obrate.

In kljub temu se o njihovih funkcionalnih odnosih ni mnogo govorilo. Kjerkoli so to disciplino v polpretekli dobi uvajali v šole, je obsegala zgolj neko naštevavanje dimenzij o ležiščih in prostorih za razno živino in hrano ali pa spoznavanje nekih švicarskih in pruskih tipov.

O organizaciji naših gospodarskih stavb, o njihovi prostorni plastiki ali strukturi ni bilo govora v tej disciplini, kaj šele o naših kozolcih. Tako je torej danes ta dediščina pred nami čisto neobdelana. Aktivizirali bi jo s tem, da poiščemo njeno aktualno vsebino.

Drugo področje poleg industrije, ki je danes v središču naše arhitekture in ki ni dosti bolje raziskano, je hiša za vsakogar.

Kaj vemo n. pr. o naših stanovanjskih hišah v preteklosti? Manjkajo nam prav vsi podatki. Začeti bi morali pri praznovanju, pri naši regionalni hiši in njenih skušnjah in potem povezati vrste od nje do gradov, dvorcev, meščanskih domov, pa vse do sodobnega stanovanja za delovnega človeka.

Prav nič nam tu ne pomaga formalistična teorija, ki izhaja iz kulture arhitekture in visoke umetnosti.

Res je, da ta arhitektura, ki obsega skušnje anonimnega kolektiva in išče neki splošni standard, še ni na posebno visoki stopnji.

Etnografija je manj obtežena z visokimi vzori. Ona raziskuje med drugim ljudsko umetnost in more zato najbolj neposredno do elementarnih stvari, kjer potrebujemo pouka.

Zanemarjali smo doslej civilno arhitekturo, iskali absolutne tipe, iztrgane iz razvojnih vrst, gojili formalizem in sentimentalizem, ki je po vsej sili iskal narodnih tipov.

Drugače se loteva arhitekt raznih vrst sodobne arhitekture. Zakaj bi se enako ne mogli lotiti naše regionalne hiše?

Zanimalo bi nas, kdaj in kje so pri nas zamenjali sušen, glinen zidak (čerpič) z opeko? Zanimal bi nas dalje razvoj kurišča in z njim v zvezi razvoj prostora in hiše. Prav tako alternative: ognjišče, peč, kamin in štedilnik, plin in elektrika. Nakazano vsaj v posledicah in perspektivi.

Zanimalo bi nas, kakšna je bila drža našega človeka v teku zgodovine v prostoru. Kdaj je pri nas še stanoval človek leže? Kdaj se je

dvignilo ognjišče s poda? Kdaj je začel naš človek spati v postelji? Kdaj je dobil stol in mizo v hišo? Primerjati je treba ta razvoj vedno z razvojem našega južnega človeka! V nobenem primeru tega razvoja ne smemo gledati izolirano in zaključeno!

Zanimalo bi nas, kako je v raznih kulturah in z raznimi ekonomskimi režimi rasel in padal naš stanovanjski standard. Zanimalo bi nas dalje, kako je naš človek jedel, se oblačil in stanoval, ali kakšni so bili njegov pribor, obleka in oprema. Zanima nas sploh njegova hiša v zgodovini, t. j. njena oprema, njena organizacija in njen položaj v naselju.

Arhitektura je sploh samo del celote. Gledati moramo celotno, t. j. urbanistično. Kako je takšna celota nastajala, kakšni so njena embrionalna zasnova, rast in vplivi. Ne smemo pa pri tem gledati statično, temveč razvojno. Ne iskati tipov, temveč razvojne vrste, ne nedotakljivih motivov, temveč njihove vzročne zveze. Iskati vzročne zveze in razvojne vrste pa pomeni vezati preteklost z najtopplejšo sedanostjo. Skratka, treba nam je metode, ki bo zgodovinska in razvojna. Najprej torej registrirati, nato analizirati, razkrivati vrste in primerjati, da bomo mogli izvršiti selekcijo, in slediti kontinuirnemu razvoju.

Analizirati, t. j. razčleniti kompleks na komponente, sortirati, povezati sorodno, ločiti različno. Pogoji so: psihološki in materialni. Faktor: orodje, tehnika, materiali, potrebe, družbena struktura itd., to je spremljivo. Faktor: klima, topografija, temperament itd., to je stalno. Pri tem ne smemo ločiti psiholoških faktorjev od materialne osnove! In potem moramo izvajati iz tega odnose arhitekture glede na material, prostor, človeka, organizacijo stanovanjske površine.

Postaviti je treba razvojne vrste tam, kjer smo doslej gledali ločeno, iskati prehodov: peč ali ognjišče, dimnica ali dnevni prostor itd. In tako se bo odprla pot do novih vrst: gradov, dvorcev, meščanskih domov, vse do sodobnih hiš. Iskati je treba njihove medsebojne vplive, kazati med vrstami na faktorje: klima, družbena struktura, material, tehnika itd.

In na koncu selekcija. Zanimivo je, da so nekateri referati obravnavali pretežno konservacijo, medtem ko so drugi takoj našli pot v sodobnost. Verjetno je to globoko nekje v značaju samih dediščin. Preizkusiti jih ni težko, najbolje je uporabljati pri tem besednjak sodobne arhitekture. Medtem ko so neke dediščine povsem sodobne v odnosu do materiala, konstrukcije, prostora, človeka in narave, so druge samo še neka zgodovinska izkustva.

Zakaj bi kdaj ne poizkusili pregledati vso to našo dediščino? Deliti bi jo bilo jasno v severno in južno ali orientalsko območje. Ta območja hiš nato v mestne in podeželske, te pa zopet v alpsko, mediteransko, panonsko, dinarsko skupino na severu in bosansko, kosmetsko in make-donsko skupino orientalskih hiš.

Naš položaj v državi je čisto poseben. Živimo na enem najbolj mešanih ozemelj. Pri nas se stikajo prav vse severne regionalne hiše. Zato nam je lažje iskati prehodnih členov kakor ljudem, ki živijo na

bolj homogenih območjih. Iz tega stikanja regionalnih hiš torej je treba napraviti odliko! In ne hoteti po vsi sili enoten nacionalni tip hiše. Naša dežela je dežela razgledov na vse strani, pri nas so mnogi spojni elementi. To velja tako za LRS v ožjem kakor za vso državo FLRJ v širšem pomenu. Zato bo iskala naša etnografija svoje področje v primerjalnem delu. Iskala bo regionalnih vplivov, ki so v preteklosti obstajali med našimi deželami. Postopati regionalno pomeni torej širiti svoje področje.

Kaj ni današnji naš alpski tip hiše, kakor da je padel zrel iz neba? Od kod ta čudni pojav regionalne hiše med drugimi z ločenim dnevnim prostorom? Od kod ta čudna analogija med alpsko in bosensko-orientalsko hišo? Glede organizacije stanovanjske površine in glede same gradbe. Tu spodaj kamnit masivni zid, tam zid iz čerpiča; zgoraj pa sta obe hiši predalčni, leseni, da bi preveč ne obteževali pritličja. Mar je bila tudi alpska hiša nekdanj iz čerpiča? In od kod ta strukturna in prostorna arhitektura naših gospodarskih poslopij? Saj je to vendar kakor v orientalski arhitekturi!

Gledam karte evropskih regionalnih hiš, ki so jih sestavljali tujci. Pri nas se vse redči, medtem ko je na našem jugu vse prazno. Kakšno bogastvo nam je odkriti! Kakšen zaklad dvigniti! Kakšne perspektive za umetnostnega zgodovinarja, etnografa in arhitekta! Hipoma bodo vsa ta severna območja čisto prazna, proti temu, kar imamo mi!

Résumé

RÉFLEXIONS SUR NOTRE PATRIMOINE

L'article est issu de plusieurs comptes-rendus donnés au cours de la réunion des architectes à Dubrovnik en 1950, qui traitent la question de l'architecture et de l'urbanisme en liaison avec notre patrimoine. « L'Ethnographe Slovène » l'a publié parce qu'il touche aussi à la question de l'architecture régionale.

Conformément à la thèse des architectes qu'il faut chercher dans le patrimoine un contenu positif, l'article touche d'abord aux bâtiments d'exploitation, c'est-à-dire à la construction primitive, puis encore à l'architecture de l'appartement qui, l'une et l'autre, étaient jusqu'à présent les plus négligées. C'est pourquoi l'auteur de l'article désire commencer par les constructions les plus élémentaires, c'est-à-dire par les bâtiments d'exploitation régionaux, pour que ceux-ci lui montrent la voie vers les châteaux, les palais, les maisons bourgeoises et les bâtiments contemporains communs.

Ce faisant il conseille l'emploi des méthodes contemporaines de travail. Il se demande pourquoi on ne pourrait y parvenir par la méthode utilisée des architectes pour toutes les branches de l'architecture contemporaine en ce qui concerne l'exploitation, l'ordonnance du plan, les problèmes techniques, les conditions matérielles etc., et cela par réaction contre l'ancienne théorie formaliste insuffisante. Pour les recherches, il exige qu'on prête une plus grande attention aux conditions matérielles, outre les conditions psychologiques, et aussi

qu'elles soient toujours en liaison avec les premières. C'est pourquoi il exige des liaisons causales, des découvertes de formations embryonnaires des branches et influences évolutrices — voulant lutter par là contre le collectionnement des motifs sacrosaints et des types absolus.

L'auteur de l'article recommande en outre la fixation des architectures régionales et l'emploi des méthodes comparatives, pour quoi il voit une disposition particulière dans le caractère transitaire de notre territoire. Puis il montre les extraordinaires similitudes qui existent, quant à la structure et à la plastique spaciale, entre la construction alpestre et orientale ou, quant à l'organisation de la surface habitable et à la structure, entre la maison alpestre originale et la maison bosniaque orientale. En terminant, il attire l'attention sur le vide que montrent les cartes étrangères actuelles des architectures régionales sur le territoires de notre midi où tout est encore à faire et où il faut seulement découvrir la richesse qui dépasse tout ce qui a été enregistré jusqu'à présent.